תורת הקבוצות — תרגיל בית 10
פתרונות

חיים שרגא רוזנר

ז' בתמוז, תשע"ה*

תקציר

שיקולי עוצמה, קופינליות. הירכיית בורל.

1 עוצמות

תזכורות

1. יהי κ מונה אינסופי, ונניח כי עבור כל $\alpha < \kappa$, יש קבוצה A_α המקיימת $|A_\alpha| \leq \kappa$. אזי $\left|\bigcup_{\alpha<\kappa} A_\alpha\right| \leq \kappa$.
2. יהי κ מונה אינסופי, ונניח כי $\gamma < \operatorname{cf}(\kappa)$ סודר כלשהו. נניח כי מתקיים $\left|\bigcup_{\alpha<\gamma} A_\alpha\right| = \kappa$. אזי קיים $\alpha \in \gamma$ עבורו $|A_\alpha| = \kappa$.

תרגילים

1. נסמן $A^* = \bigcup_{n\in\omega} A^n$, כאשר A^n היא קבוצת הסדרות מאורך n של איברי A (=קבוצת הפונקציות מ־n ל־A). חשבו את $|A^*|$ בהינתן:
   (א) A ריקה.
   (ב) A סופית לא ריקה.
   (ג) A אינסופית. $|A| = \kappa \geq \omega$.

פתרון

(א) נניח $A = \varnothing$. אזי, לכל $0 \neq n \in \omega$, מתקיים $\varnothing^n = \varnothing$. לכן $|\varnothing^*| = \left|\varnothing^0\right| = |1| = 1$.

(ב) כאן, בברור, לכל $0 \neq n \in \omega$ מתקיים $1 \leq |A^n| \in \omega$. האיחוד הזר על n סוכם את כולם. זהו איחוד בן־מניה של קבוצות בנות מניה, ולכן הוא בן־מניה. מנגד, ברור שהוא איחוד אינסופי, כי זה איחוד זר של אינסוף קבוצות לא ריקות. אם כן, $|A^*| = \omega$.

* להגשה עד המבחן, יום שלישי, י"ט במנחם אב (4 אוג') לתא מספר 45 בתאי המילגאים של המחלקה למתמטיקה.

(ג) לכל $\omega \ni n \neq 0$ מתקיים $\left|A^n\right| = \kappa$, ולכן זהו איחוד מעוצמה κ של קבוצות מעוצמה κ, ולפי התזכורת עוצמת איחוד זה היא κ. ■

2 היררכיית בורל

תזכורות

1. יהי X מרחב טופולוגי. נגדיר, עבור מרחב זה, את סדרות הקבוצות $\boldsymbol{\Sigma}^0_\alpha, \boldsymbol{\Pi}^0_\alpha, \boldsymbol{\Delta}^0_\alpha$[1], ברקורסיה לכל סודר $0 < \alpha < \aleph_1$ (כולן תת־קבוצות של $\mathcal{P}\left(X\right)$):
   - $\boldsymbol{\Sigma}^0_1$ הוא אוסף הקבוצות הפתוחות ב־X. $\boldsymbol{\Sigma}^0_1 = \tau$.
   - $\boldsymbol{\Pi}^0_\alpha$ הוא אוסף הקבוצות המשלימות את איברי $\boldsymbol{\Sigma}^0_\alpha$. $\boldsymbol{\Pi}^0_\alpha = \left\{B^{\complement} \colon B \in \boldsymbol{\Sigma}^0_\alpha\right\}$.
   - עבור $\alpha > 1$, $\boldsymbol{\Sigma}^0_\alpha$ הוא אוסף הקבוצות $A = \bigcup D$ בעבור D בת־מניה המקיימת $D \subseteq \bigcup_{\beta<\alpha} \boldsymbol{\Pi}^0_\beta$.

     לשון אחר: $A \in \boldsymbol{\Sigma}^0_\alpha$ אם קיימת סדרה בת־מניה $\left\{A_i\right\}_{i\in\omega}$, כאשר לכל i קיים $\beta_i < \alpha$ כך ש $A_i \in \boldsymbol{\Pi}^0_{\beta_i}$ ומתקיים $A = \bigcup_{i\in\omega} A_i$. בנוסחא:

$$\boldsymbol{\Sigma}^0_\alpha = \left\{A \colon \forall i < \omega \exists \beta_i < \alpha \exists A_i \in \boldsymbol{\Pi}^0_{\beta_i}, A = \bigcup_{i<\omega} A_i\right\}$$

   - $\boldsymbol{\Delta}^0_\alpha = \boldsymbol{\Sigma}^0_\alpha \cap \boldsymbol{\Pi}^0_\alpha$.

2. **σ־אלגברה** על קבוצה X היא זוג סדור $\left(X, \Omega\right)$ כאשר $\Omega \subseteq \mathcal{P}\left(X\right)$, אשר סגור לאיחודים בני־מנייה ולמשלים.

3. **אוסף קבוצות בורל** של מרחב טופולוגי X הוא σ־אלגברה מינימלית המכילה את הקבוצות הפתוחות ב־X, והוא מסומן $\mathcal{B}\left(X\right)$.

4. לכל מרחב טופולוגי X, $\bigcup_{\alpha<\aleph_1} \boldsymbol{\Sigma}^0_\alpha = \mathcal{B}\left(X\right)$.

5. עבור המרחב הטופולוגי הרגיל (האוקלידי) של המספרים הממשיים, $\left|\mathcal{B}\left(\mathbb{R}\right)\right| = \mathfrak{c}$. במקרה זה ההיררכיה קורסת רק כאשר מגיעים ל־$\aleph_1$.

6. **קבוצת קנטור** C הוגדרה בהרצאה. קבוצת ממשיים זו היא מעוצמה $\mathfrak{c}$ וממידה אפס.

תרגילים

1. יהי α סודר. הוכיחו כי:

   (א) $\boldsymbol{\Pi}^0_\alpha \subseteq \boldsymbol{\Sigma}^0_{\alpha+1}$.

   (ב) $\boldsymbol{\Sigma}^0_\alpha \subseteq \boldsymbol{\Pi}^0_{\alpha+1}$.

   (ג) $\boldsymbol{\Delta}^0_\alpha \subseteq \boldsymbol{\Delta}^0_{\alpha+1}$.

[1] האותיות היווניות הללו הן **מודגשות**, וההירכייה כולה נקראת היררכיית בורל המודגשת. ב־[1] ניתן למצוא הסברים על ההיררכייה הבלתי־מודגשת.

הדרכה שימו לב לחוקי דה־מורגן.

פתרון

(א) יהי $A \in \mathbf{\Pi}^0_\alpha$. אזי נגדיר סדרה בת־מניה $\forall i,\ A_i = A$. זו סדרה בת־מניה של איברים (לא שונים) של $\mathbf{\Pi}^0_\alpha$, ומתקיים $A = \bigcup_{i\in\omega} A_i \in \mathbf{\Sigma}^0_{\alpha+1}$, ובכך הראנו את ההכלה הנדרשת.

(ב) נשתמש בפעולת המשלים: יהי $A \in \mathbf{\Sigma}^0_\alpha$. אזי $A^\complement \in \mathbf{\Pi}^0_\alpha$. לפי הסעיף הקודם, מתקיים גם $A^\complement \in \mathbf{\Sigma}^0_{\alpha+1}$, ולכן $A = A^{\complement\complement} \in \mathbf{\Pi}^0_{\alpha+1}$.

(ג) נניח $A \in \mathbf{\Delta}^0_\alpha$. אזי, לפי הגדרה, $A \in \mathbf{\Sigma}^0_\alpha$ וגם $A \in \mathbf{\Pi}^0_\alpha$. לפי שני הסעיפים הקודמים, מתקיים $A \in \mathbf{\Pi}^0_{\alpha+1}$ וגם $A \in \mathbf{\Sigma}^0_{\alpha+1}$, ומהגדרת $\mathbf{\Delta}^0_{\alpha+1}$, $A \in \mathbf{\Delta}^0_{\alpha+1}$. ■

2. יהי $\alpha > 1$ סודר. הוכיחו כי:

(א) $\mathbf{\Sigma}^0_\alpha \subseteq \mathbf{\Sigma}^0_{\alpha+1}$.

(ב) $\mathbf{\Pi}^0_\alpha \subseteq \mathbf{\Pi}^0_{\alpha+1}$.

(ג) $\mathbf{\Sigma}^0_\alpha \cup \mathbf{\Pi}^0_\alpha \subseteq \mathbf{\Delta}^0_{\alpha+1}$.

הדרכה שימו לב לחוקי דה־מורגן.

פתרון

(א) יהי $\alpha > 1$ ונניח $A \in \mathbf{\Sigma}^0_\alpha$. אזי קיימת קבוצה בת־מניה $D \subseteq \bigcup_{\beta<\alpha} \mathbf{\Pi}^0_\beta$ כך ש־$A = \bigcup D$. אם כן, מתקיים גם $D \subseteq \bigcup_{\beta<\alpha+1} \mathbf{\Pi}^0_\beta$, ולכן ברור ש־$A = \bigcup D \in \mathbf{\Sigma}^0_{\alpha+1}$.

(ב) דה־מורגן לסעיף הקודם.

(ג) נובע במישרין מהגדרת $\mathbf{\Delta}^0_{\alpha+1}$ ומשני הסעיפים הקודמים. ■

הערה במרחב שאינו מקיים $\mathbf{\Sigma}^0_1 \subseteq \mathbf{\Sigma}^0_2$ עדיין מתקיים $\mathbf{\Sigma}^0_1 \subseteq \mathbf{\Pi}^0_2 \subseteq \mathbf{\Sigma}^0_3$, ולכן לכל $\alpha \geq 3$ מתקיים $\mathbf{\Sigma}^0_1 \subseteq \mathbf{\Sigma}^0_\alpha$. ההכלות היחידות שאינן טריוויאליות הן $\mathbf{\Sigma}^0_1 \subseteq \mathbf{\Sigma}^0_2$ ו־$\mathbf{\Pi}^0_1 \subseteq \mathbf{\Pi}^0_2$. דוגמא למרחב שאינו מקיים $\mathbf{\Sigma}^0_1 \subseteq \mathbf{\Sigma}^0_2$ נמצאת ב־[3].
לסיכום, לכל $1 \leq \beta < \alpha \neq 2$ מתקיים $\mathbf{\Sigma}^0_\beta \subseteq \mathbf{\Sigma}^0_\alpha$ וכן $\mathbf{\Pi}^0_\beta \subseteq \mathbf{\Pi}^0_\alpha$. לכן הבניה הזו נקראת היררכייה, כי כל רמה מוכלת ברמות הבאות אחריה, ולכל קבוצה באוסף ניתן לשאול באיזו רמה היא מופיעה לראשונה.

הערה בכל מרחב מטרי (X, d) מתקיימת ההכלה הבלתי־טריוויאלית $\mathbf{\Sigma}^0_1 \subseteq \mathbf{\Sigma}^0_2$ (ולכן גם $\mathbf{\Pi}^0_1 \subseteq \mathbf{\Pi}^0_2$).

הוכחה: תהי $A \in \mathbf{\Sigma}^0_1$. אזי A פתוחה, ומתקיים

$$A = \left\{x \in X : \forall y \in A^\complement, x \neq y\right\} = \left\{x \in X : \forall y \in A^\complement, d(x,y) > 0\right\}$$
$$= \bigcup_{n\in\omega} \left\{x \in X : \forall y \in A^\complement, d(x,y) \geq \frac{1}{n}\right\}$$

ניתן להראות בכלים טופולוגיים שכל הקבוצות באיחוד שבאגף ימין הן סגורות, ולכן הן כולן שייכות ל־$\mathbf{\Pi}^0_1$, ואיחודן שייך ל־$\mathbf{\Sigma}^0_2$. מצאנו כי $A \in \mathbf{\Sigma}^0_2$, כנדרש. ■

3. הוכיחו: לכל מרחב טופולוגי X, מתקיים

$$\bigcup_{\alpha<\aleph_1} \mathbf{\Sigma}^0_\alpha = \bigcup_{\alpha<\aleph_1} \mathbf{\Pi}^0_\alpha = \bigcup_{\alpha<\aleph_1} \mathbf{\Delta}^0_\alpha$$

שימו לב כי הטענה כאן נכונה גם אם מחליפים את $\aleph_1$ בכל סודר גבולי.

פתרון נניח $x \in \bigcup_{\alpha<\aleph_1} \mathbf{\Sigma}^0_\alpha$. אזי קיים $\alpha < \aleph_1$ כך ש־$x \in \mathbf{\Sigma}^0_\alpha$. אזי לפי תרגיל 1ב מתקיים $\mathbf{\Sigma}^0_\alpha \subseteq \mathbf{\Pi}^0_{\alpha+1}$. מכיוון ש־$\aleph_1$ הוא גבולי אז $\alpha + 1 < \aleph_1$, ולכן $x \in \mathbf{\Pi}^0_{\alpha+1} \subseteq \bigcup_{\alpha<\aleph_1} \mathbf{\Pi}^0_\alpha$. הכיוון השני שקול (בעזרת תרגיל 1א). השויון עם $\bigcup_{\alpha<\aleph_1} \mathbf{\Delta}^0_\alpha$ הוא טריוויאלי.
אכן, התכונה היחידה של $\aleph_1$ בהוכחה היא שאם $\alpha < \aleph_1$ אז גם $\alpha + 1 < \aleph_1$.
תכונה זו נכונה לכל סודר גבולי. ■

4. כמה תת־קבוצות של קבוצת קנטור C יש? כמה מהן מדידות־לבג? כמה מהן ממידה אפס? הסיקו כי יש $2^{\mathfrak{c}}$ קבוצות מדידות לבג על הישר הממשי $\mathbb{R}$, למרות שיש רק $\mathfrak{c}$ קבוצות בורל שם.

פתרון נו, באמת. נתתי את זה כתרגיל רק כדי שתשימו לב. ☺

הערה לנו קשה לתפוס במחשבתנו קבוצה שאיננה קבוצת בורל, למרות המושג מדידה לבג. אם כן, אנו מפסידים בקוצר מחשבתנו את רוב הקבוצות של $\mathcal{P}(\mathbb{R})$, או אפילו את רוב המדידות שבהן!

ב ה צ ל ח ה!

רשימת מקורות

[1] הערך Borel hierarchy בויקיפדיה האנגלית.
.http://en.wikipedia.org/wiki/Borel_hierarchy

[2] הערך Descriptive set theory בויקיפדיה האנגלית.
.http://en.wikipedia.org/wiki/Descriptive_set_theory

[3] Arnold W. Miller, *Descriptive Set Theory and Forcing*: How to Prove Theorems about Borel Sets the Hard Way, Berlin: Springer-Verlag, 1995. chp 2.
הספר זמין באתר האינטרנט של Euclid Project,
.http://projecteuclid.org/euclid.lnl/1235423343